

Pavelas Grinceris – vienas žymiausių šiuolaikinių rusų orientalistų indologų, Pasaulinės literatūros instituto Maskvoje vyriausiasis mokslinis bendradarbis, Rusijos valstybinio humanitarinių mokslų universiteto profesorius, daugelio knygų (tarp jų „Senovės Indijos proza“ 1963, „Mahabharata ir Ramajana“ 1970, „Senovės Indijos epas: genezė ir tipologija“ 1974, „Klasikinės indų poetikos svarbiausios kategorijos“ 1987) bei straipsnių autorius ir, be kita ko, didelis Lietuvos bičiulis, kartu su V. Toporovu dėl 1991 m. sausio 13-osios įvykių Lietuvoje atsisakęs tuometinės SSRS valstybinės premijos.

Siūlome skaitytojui keletą ištraukų iš paskutinio puikaus P. Grincerio darbo apie „Rigvedos“ slaptąją kalbą (tikslias metrikas žr. gale). Iškart perspėjame, jog tai nėra lengvas tekstas, jame daugybė „Rigvedos“ originalo citatų, jis reikalauja tam

tikro pasirengimo, blogiausiu atveju – bent jau susikaupimo, ir būtinai – nuoširdaus susidomėjimo čia nagrinėjama dalykais. O mūsų, lietuvių, susidomėjimo, netgi ypatingo dėmesio jie tikrai verti. Ir ne tik todėl, kad, kaip žinoma, „lietuvių kalba artima sanskritui“, kad abi tradicijos turi nemažai išpūdingų bendrumų ir pan. Autorius meistriškai atidengia pačią senųjų mitopoetinių, sakralinių tekstų šerdį – praskleidžia „šventosios kalbos“ paslaptį, kuri įgalina su nuostaba aptikti giliausią prasmę ne tik „Rigvedos“ poetinėse vingrybėse, kartais, rodos, visiškai „beprasmiškose“, bet verčia naujomis akimis pažvelgti ir į atitinkamą lietuviškosios, baltiškosios tradicijos žodinį palikimą. Užtat metodologijos požiūriu siūlomo P. Grincerio darbo – kaip ir kitų darbų šiame bare – reikšmę lietuvių mitologijos, pasakojamosios bei dainuojamosios tautosakos tyrinėjimams tikrai sunku pervertinti.

„Rigvedos“ slaptoji kalba

Pavel GRINCER

Ištisas būrys mokslininkų, pradedant H. Guntertu,¹ senuosiuose iranėnų, indų, hetitų, graikų, islandų bei airių literatūrų paminkluose daugiau ar mažiau aiškiai išskyrė opoziciją tarp vadinamosios dievų kalbos ir žmonių kalbos. Senovės indų tradicijoje šia dingstimi dažniausiai cituojama ištrauka iš „Šatapatha brahmanos“ (X.6.4.1), pakartota ir „Brihadaranjaka upanišadoje“ (I.1.2), kaip vienas ir tas pats aukojamasis arklys, „tapęs žirgu (*haya*), nuskraidino dievus, tapęs ristūnu (*vājin*), nuskraidino gandharvus, tapęs eržilu (*arvan*), nuskraidino asurus, tapęs arkliu (*aśva*), nuskraidino žmones”.² Prie šio chrestomatiniu tapusio pavyzdžio³ T. Jelizarenkova pridūrė atitinkamų liudijimų iš „Bhagavadgitos“ (XV.18: „Kadangi aš pranokstu tai, kas kintama, ir net esu aukščiau to, kas nekintama, tai ir paprastoje kalboje (*loke*), ir vedoje (*vede*) aš žinomas vardu aukščiausiojo Purušos“⁴), iš senųjų gramatikų (Pāṇinio, Kātyāyanos, Kumārilos) ir budistų autorių darbų, skyrusių šventąją vedų kalbą (*vaidikam*) nuo šnekamosios kalbos (*laukikam*). Juoba kad vienoje iš pali džatakų supriešinami du Indros vardai: „Kas tarp dievų vadinamas Sudžampačiu (*Sujampati*), tą žmonės vadina Maghavanu“.⁵

Pakankamai akivaizdu, kad senovės indų, kaip ir senovės graikų, senovės islandų bei kituose tekstuose dievų kalbos žodžiai yra stilistiškai žymėti (markiruoti), atskiriant juos nuo žmonių kalbos žodžių, ir vartojami kaip įprastojo vardo pakaitalai, perifrazės. „Šatapatha brahmanoje“ žmonių kalbos *aśva* – tai įprastas indoeuropiečių kalbose arklio pavadinimas, o *haya*, *vājin* bei *arvan* – jo apibūdinamosios charakteristikos: atitinkamai ‘smarkus’, ‘eiklus’ bei ‘greitas’. Budistų džatakoje Maghavanas (*maghavan*, pažodžiui ‘dosnūs’) – tai bendrai priimtas dievo Indros pavadinimas, o *Sujampati* (pažodžiui ‘kilniųjų viešpatis’) – itin retas, neįprastas.

T. Jelizarenkova visiškai teisingai mano, jog „dievų kalbos“ ir „žmonių kalbos“ opozicija, nors kaip tokia „Rigvedoje“ ir nepaliudyta, o sutinkama tik vėlesniuose tekstuose, yra aiškiai archajiška.⁶ Vis dėlto tvirtinimas šios opozicijos „Rigvedoje“ išvis nesant mums atrodo pernelyg kategoriškas: bent jau netiesioginių jos užuominų „Rigvedoje“ tikrai yra.

Antai „Rigvedos“ I mandalos 164-jame himne sakoma: „Į keturias dalis padalinta kalba. Jas žino brahmanai, kurie

išmintingi. / Trijų, slapta sudėtų, jie šiaip sau nevartoja, o ketvirtą kalba žmonės” (I.164.45).

Remiantis šio himno kontekstu, kurį dar bus progos prisiminti, galima daryti prielaidą, kad „žmogiškajai” daliai („kuria kalba žmonės”) priešpriešinamos trys „slapta sudėtosios” dalys ir sudaro „dievų” kalbą, prieinamą tik pašvęstiesiems, kurie jos „šiaip sau nevartoja” pasaulietiškoje kasdienybėje, o tik sakraliniais tikslais. Tokią prielaidą patvirtina dar ir tai, kad visumos dalinimas į keturias dalis – vieną, skirtą paprastiems mirtingiesiems, ir tris dieviškas – apskritai būdingas vedų poezijai. „Rigvedos” X mandalos 90-jame himne („Himne Purušai”), pavyzdžiui, sakoma: „Ketvirtis jo [Purušos] – tai visos gyvos būtybės, o trys ketvirčiai – nemirtingieji danguje. // Trimis ketvirčiais iškilo Puruša aukštyn, bet ketvirtis jo čia pasiliko” (X.90.3–4). Apie tris dieviškuosius būties ketvirčius kalbama ir „Atharvavedos” himne Venai (AV II.1.2).

Baigdamas kitą „Rigvedos” himną, kuriame Indra ir pats himno sudarytojas apsieičia sunkiai įmenamomis mįslėmis, dainius sušunka: „Kaip žmogus kalbėdamas (*nyvad vadan*), duok mums žemėje turto, o sau danguje – šlovę bei didvyrio vardą” (X.28.12). „Žmogiškai” (*nyvad*) išsakytas turto prašymas bei šlovės palinkėjimas čia, matyt, implikuoja priešpriešą paslaptinai, vadinasi, „nežmogiškai”, dieviškai ankstesnių himno posmų kalbai. Apie žmonių kalbą, vogčia gretinant ją su dievų kalba, byloja ir I mandalos 185-as himnas: „Tepagelbės man abi kalbos: vyrų [kalba ir dievų kalba]” (I.185.9) (čia galima išvelti būdingą „Rigvedos” stiliui elipsę⁷). Užuominos apie kalbos padalinimą į dievų ir žmonių, mums regis, esama ir VIII mandalos 19-ame himne: „Padaryk, Vasau, išminties kalbą po dievais (*avodevam* – gali būti: „ateinančią iš dievų”), virš žmonių (*uparimartyam*)” (VIII.19.12).

Pagaliau atvirai „dievų kalba” minima IV mandalos 58-o himno, skirto aukojamajam laujui (*ghṛta*), pradžioje: „Koks gi lajaus slaptasis vardas (*nāma guhyam*)? Dievų liežuvis,⁸ nemirtingumo bamba” (IV.58.1). „Dievų liežuvis” (*jihvā devānām*) gali būti aukojamojo lajaus perifrazė, nes šventoji kalba, šventoji giesmė „Rigvedoje” nuolat prilyginama aukai ir su ja tapatinama.⁹ Betgi ypač įsidėmėtina, jog pats „dievų liežuvis” čia apibūdintas kaip „slaptasis vardas”.

„Slapto”, „slėptino”, „mįslingo”, „nesuprantamo” (*guhya, apīcya, acitta, nītha, nīrya, nivacana* bei kt.) vardo ar žodžio savoka „Rigvedoje” vartojama plačiai. Ji paprastai siejama su dievų – himnų adresatų vardais arba, dar dažniau, žymi ypatingą kalbos sluoksnį, tiksliau – ypatingą kalbą, skirtą dievams ir bendravimui su dievais. Tokios kalbos būtinybė bei jos egzistavimas būdingi ne tik indų, bet sakralinei tradicijai apskritai. Šventybė iš esmės yra paslaptis. Ją reikia apsaugoti nuo kas-

dienybės stichijos, ir ypatingas žodynas, ypatingos išraiškos formos kaip tik išveda šventąją poeziją už kasdienio gyvenimo bei įprastos kalbos ribų. Kreipiantis į dievus, poetui tenka kalbėti „jų” kalba, kurią supranta tik siauras pašvęstųjų ratas ir kurios tikroji prasmė paprastam klausytojui lieka neprieinama, o kartais ji išvis lieka jam neprieinama. Iš čia ir visuotinis slaptų, šventų kalbų vartojimas archajiniame folklore, dėl kurio apeiginė daina, perduodama savo pirminiu pavidalu iš kartos į kartą, tampa nebesuprantama ne tik pašaliečiui tyrinėtojui, bet ir patiems vietiniams klausytojams, o neretai net ir atlikėjams. Archajinė poezija tam pasitelkia svetimą kalbą (plg. lotynų bei bažnytinę slavų kalbas atitinkamai katalikų bei pravoslavų liturgijoje), beprasmius ir iškraipytus (agliutinacijomis, priduriant bei nutraukiant skiemenis ir pan.) žodžius, archajizuotą leksiką, kuo įvairiausias alegorijas bei simbolius.¹⁰ Tokiomis pačiomis ypatybėmis išsiskiria ir archajiniai rašytiniai sakralinio ar tik pretenduojančio į sakralumą turinio tekstai, tokie kaip Egipto „Piramidžių tekstai”, kinų „Permainų knyga” (Idzingas, *I Jing*), senovės iranėnų „Avesta”, Islandijos skaldų bei Airijos filidų maginė poezija ir pan.

Juoba kartais patys tokių tekstų kūrėjai savo kalbą, kaip ir „Rigvedoje”, laiko slapta. Taip „Avestoje” tvirtinama, jog „apsišvietusiam vyrui geriausias iš mokslų yra tas, kurį skelbia gerasis Ahura, o per Artos Vasištos, dosnaus kaip Jis ir Jo išmintimi išmintingo, apreiškimus, – taip pat ir tie, kas taria slaptuosius žodžius” (Jasna 48.3; plg. Jasna 48.9; 31.3).¹¹ „Jaunesniosios Edos” „poetinėje kalboje” poezija suprantama kaip alegorija, sudaryta iš „tamsių eilių”,¹² o visa skaldų poetikos esmė – tai keninųjų bei heičių vardinimas ir aiškinimas. Bet ypač išreikšta poetinės kalbos kaip tamsios, paslaptingos kalbos samprata pasižymi senųjų Airijos filidų poetika. C. Watkinsas, airių gramatiniame traktate „Vadovas išmintingiesiems” (VIII–X a.) pastebėjęs mums pažįstamą opoziciją tarp „dievų kalbos” ir „žmonių kalbos”, kuriai čia atstovauja „Miledo sūnų kalba” (nežymėta žmonių kalba) ir „Deivės Danu tauta” (žymėtoji dievų kalba), atkreipė dėmesį ir į vadinosios išrinktosios kalbos (*bérle tobaide*) traktate dalinimą į penkias rūšis: tai „airių kalba, poetų maksimos, išskaidytoji kalba, tamsioji poetų kalba, kuria jie kalbasi tarpusavyje, ir nekirčiuota kalba”.¹³ Remdamasis Watkinso pastebėjimais, V. Kalyginas senovės airių kalbai skirtoje savo monografijoje parodė, kad „išrinktoji kalba” ir yra būtent „dievų kalba”, pritaikyta religiniams maginiams tikslams, o jos penkios rūšys atspindi skirtingus jos apdojimo būdus, kuriais, pasitelkiant įvairiausias „lingvistines procedūras” (kaip antai žodžių suskaidymas bei iškraipymas, skiemenų metatezės, archajizmų, retų žodžių, skolinių vartojimas bei pan.), užtemdoma jos prasmė, ir tekstas tampa suprantamas vien pašvęstiesiems.¹⁴

„Rigvedoje” dievams skirti „slapti žodžiai”, sprendžiant iš teksto, tik dievams ir priklausė: „Kokiam slaptam himnui (*manmani... apīcyē*) susirenka dievai, mes jo nežinome” (X.12.8); „Deivę Kalbą (*vāc*) dievai pagimdė”, ir ji „kalba nesuprantamus žodžius (*avīcetanāni*)” (VIII.100.10–11); „Didis” ir „visur pasklidęs slaptasis vardas (*nāma guhyam*)”, kuriuo Indra „tveria visa, kas yra ir kas bus” (X.55.1–2). Slaptą vardą (*nāma... guhyam*) „dėvi Agnis” (V.3.2), jo aukščiausiasis vardas (*nāma paramam*) glūdi slapyje (*guhā*) (X.45.2), dievai rado „triskart septynis glūdinčius [Agnyje] slaptuosius vardus (*triḥ sapta guhyāni padā nihitā*)” ir jais sergi savo nemirtingumą (I.72.6). Apie nemirtingumą, kurį dievams teikia slaptieji vardai (*padā guhyāni*), kalbama ir „Rigvedos” X mandalos 53-ame himne (X.53.10).

Akivaizdu, kad su dievams priklausančio slapto, paslaptingo žodžio samprata, su įsitikinimu dievybės esmę esant neišreiškiamą kitaip nei slaptąja kalba buvo susijusi ir apofatinė dieviškojo absoliuto Brahmano (*brāhman*) koncepcija upanišadose. Pasak upanišadų, Brahmaną „slapti pamokymai (*guhya evā 'deśā*) sušildė” (Chāndogya up. III.5.1–2),¹⁵ jis „glūdi slapyje (*nihitam guhyām*)” (Taittirīya up. II.1–2) ir, „būdamas slaptas bei amžinas (*guhyaṁ sanātanam*)” (Kaṭha up. II.2.6), jis yra tai, „ko kalba nepasako (*anabhyudītam*)” (Kena up. I.5),¹⁶ nuo jo „atsitraukia žodžiai kartu su protu, jo pažint nepajėgūs (*yato vāca nirvartante aprāpya manasā saha*)” (Taittirīya up. II.4.1). Todėl vieno iš pagrindinių vediškujų žynių – brahmano (*brahmān*) svarbiausia funkcija aukojimų metu tampa tylėjimas.¹⁷

Dievams priklauso slaptasis žodis, dievų kalba yra slaptą, ir tik į tokią kalbą jie pasirengę atsiliepti. Kad adeptai galėtų aukoti dievams žodžiais ir darbais, šie turi jiems tą kalbą perduoti, ir tik tada žmonės bus pajėgūs pasiekti dievų malonę. „Rigvedos” dainius suvokia slaptojo žodžio galia ir būtinybę jį įvaldyti: „Aš nežinau, į ką aš panašus. [Tačiau įvaldęs] slaptąjį [žodį] (*niṣyaḥ*), aš gyvenu mintim apsiginklavęs. / Ir tik tada, kai įžengia manin Dėsno pirmagymis [Agnis], aš gaunu dalį šioje kalboje” (I.164.37).

Supažindinti poetą su slaptąja kalba – dievo prerogatyva. Soma „atskleidžia dievų slaptus vardus (*devānāni guhyāni nāmā*), kad [žyniai] skelbtų juos ant aukojimo šiaudų” (IX.95.2). „Agnis, kurs žino slaptąjį žodį (*padam... apagūḍham*)... pranešė man jį, galingąjį, [ir] maldą” (IV.5.3). Pats būdamas poetas (*kavi*), žinodamas „slaptus, paslėptus karvių vardus (*usrāṇām apīcyā... nāmāni guhyā*)”,¹⁸ Varuna padeda išsiskleisti „daugeliui poetinių kūrinių (*kavyā puru*)” (VIII.41.5). Tas pats Varuna pamoko: „Kas žino [vardų] ženklą, tegul taria juos kaip slaptus (*guhya na vocad*), jei nori pagelbėti ateinančiai kartai” (VII.87.4). Pažinęs iš dievų slaptuosius žodžius (*padā guhyāni*), poetas, tarsi dievas, įgyja galią kurti tai, „kuo die-

vai pasiekė nemirtingumą”, ir jo „gerai apgalvota, nešanti naudą, apdovanojimo siekianti daina visuomet laimi savo” (X.53.10–11). Poetai, „įvaldę tūkstantį slaptų gudrybių (*sahasraṅṅthāḥ*)”, savo himnais „sergsti Surją [Saulę]” (X.154.5); „apreikšdami, kas slapta (*niṣyam*)”, veda į tikslą aukojimus (IV.16.3); „žinodami slaptus žodžius (*nūthāvidah*), kuriais apgiedami dievai, – suklesti” (III.12.5). Baigdamas vieną iš himnų, dainius kreipiasi į dievą Agnį: „Tau, žinovui, nustačiusiam apeigas, poetui aš, įkvėptas, maldose ir giesmėse ištariau visus slaptuosius posakius (*nūthāni*), Agni, slaptus žodžius (*niṣyā vacāsi*), poetines alegorijas (*nīvacanā... kāvyāni*)” (IV.3.16).

Ir įvaldo poetas slaptąją kalbą Agnio dėka: „Atverk, Agni, [savo] įkvėpimu dainiui maldos olą (*manīṣāṁ kham*)” (IV.11.2). Malda čia pavadinta ola kaip tik todėl, matyt, kad ji yra slapta, kad ją reikia atverti – perprasti.

Toks perpratimas kartais nelengvai įkandamas netgi himnų kūrėjui: maldą gali suvokti tik „tas, kas pajėgia skirti (*vivikvān*)” (III.57.1). Vienas iš dainių sušunka: „Kas, išmintingas, įvaldė gėrio kalbą?” (X.114.9). O kitas, nepatyręs, skundžiasi: „Nesuprantu aš nei nities, nei ataudų, nei kokį audinį audioja į varžybas stoję”. Ir toliau konstatuoja: „Tik jis [Agnis] supranta ir nyti, ir ataudus, [tik] jis teisingai ištaria žosmes” (VI.9.2–3).¹⁹ Todėl „tik tas patirs tavo [Agni] malonę... kas rado kelią į tokią [teisingą] dainą” (IV.4.6).

Juoba ezoterinė sakralinė kalba neprieinama paprastam mirtingajam: „Mane [kalbą], surandančią žodžius, išjudinančią [juos], [visur] esančią visų maldų dėka... pasisavino mirtingas mažaprotytis” (VIII.101.16); „Manęs [kalbos] nesuprasdami, jie [žmonės] gyvena manimi” (X.125.4); „Kurie nejuda nei šen, nei ten – nei brahmanai, nei ruošiantys somą – būtent jie blogai imasi kalbos ir nenutuokdami lietaus čurkšles išaudžia vietoj siūlo” (X.71.9). Ir tame pačiame X mandalos 71-ame himne sakoma: „Kažkas žiūrėdamas Kalbos nemato, kažkas klausydamas Kalbos negirdi, o kažkam ji atveria kūną, – kaip aistringa žmona pasipuošus – savam sutuoktiniui” (X.71.4).²⁰

Mūsų jau cituotose eilutėse keletą kartų pasitaikė įprasta „Rigvedoje” formulė „dievų slapti vardai (*devānāni guhyā nāmāni*)”. Ji, matyt, turi dvejopą prasmę: slaptieji vardai, žinomi tik dievams, ir slaptieji vardai, kuriais į juos turi kreiptis dainius. Apie pirmąją prasmę jau kalbėjome. Antrąją prasmę, slaptojo dievo vardo žinojimas laiduoja dainiaus kreipimosi sėkmę. Antai poetas aukų stulpą prašo nusiųsti auką dievams, nes tas žina jų slaptuosius vardus (V.5.10). Su „keturiskart devyniasdešimčia vardų” Višnus ateina pasitikti himno (I.155.6).²¹ Jėgai įgauti šaukiamasi slaptojo Indros vardo, nes „šiuo didžiuoju, visų trokštamą vardu” Indra lemia dabartį ir ateitį (X.55.1–2). Pažymėtina, jog šiame himne Indra savo tikruoju vardu nepavadinamas nė kar-

to, o vietoj jo pavartojamos perifrāzės: „turintis vadžrą (*vajrin*)”, „visagalis (*višvaujāḥ*)” bei kt.²² „Trejos septynerios slaptųjų vardų” glūdi Agnyje (I.72.6). Dainiai žino „puikų slaptąjį vardą (*cāru nāmāpīcyam*)” Apam Napato (II.35.11), žino Agnio „aukščiausiąjį vardą (*nāma paramam*)”, kuris esti slaptoje (*guhā*) (X.45.2), o tasai, savo ruožtu, – Višnaus „aukščiausiąjį vardą (*padam... upamam*)” (V.3.3). „Puikiaplunksnį [Agnį], nors jis tik vienas, įkvėpti poetai vaizduoja daugeriopai”, – tvirtina vienas iš „Rigvedos” himnų (X.114.5). O kitame poetas, kreipdamasis į Agnį, sako: „Daugel vardų (*bhūri nāmā*) teikia tau šlovinantis tave tėvas [šiuo atveju, žynys. – P. G.]” (V.3.10). Prieš tai himne kai kurie iš jų išvardinami: tai Varuna, Mitra, Indra, Arjamanas, Rudra (V.3.1–3). Paradoksas, tačiau tai kitų dievų vardai, šiuo atveju minimi kaip Agnio slaptieji vardai (*nāmā guhyāni*). Galimas daiktas, jog su tokio vieno dievo vardo vartojimu už kito dievo slaptąjį vardą susijęs žinomas skirtingų vedų panteono dievų tapatinimas tarpusavyje: „[Jis] vadinamas Indra, Mitra, Varuna, Agniu, jis – dieviškasis paukštis Garutmantas. / Apie tai, kas viena, įkvėptieji [poetai] kalba įvairiai; Agniu, Jama, Matarišvanu vadina” (I.164.46),²³ kas kai kada laikoma „Rigvedoje” užgimstančios „universalaus vienio” koncepcijos apraiška, sulig kuria visi dievai esą kažkokios vienos aukščiausios esybės emanacijos.²⁴

„Rigvedos” II mandalos pirmajame himne Agnis pailiui vadinamas tai Indra, tai Višnumi, tai Varuna, tai Mitra, tai Arjamanu, Anša, Tvaštaru, Rudra, Pušanu, Savitaru, Bhaga, t. y. pagrindinių vedų panteono dievų vardais. Tačiau dar dažniau vietoj Agnio vardo vartojamos perifrāzės: *tanūnapāt* ‘Pats savo sūnus’, *narāśama* ‘Žmonių gyrius’, *jātavedas* ‘Būtybių žinovas’, *vaiśvānara* ‘Visures-tis’, *sūnuḥ sahasaḥ* ‘Jėgos sūnus’, *ūrjām pati* ‘Jėgų viešpatis’, *viśpati* ‘Genčių viešpatis’,²⁵ *havyavāhana* ‘Aukų vežėjas’, *dūta* ‘Šauklis’, *atithi* ‘svečias’, *hotṛ* ‘Aukų liejikas’, *vājin* ‘Eikluis (Žirgas)’, *yuvā kavi* ‘Jaunasis poetas’ bei tiesiog *kavi* ‘Poetas’, *vṛṣabha* ‘Jautis, Veršis’, *grhapati* ‘Namų šeimininkas’, *gopā ṛtasya* ‘Dėsnio ganytojas’ ir kt. arba epitetai: *yuviṣṭa* ‘Jauniausiasis’, *subhaga* ‘Palaimintasis’, *dhūmaketu* ‘Su dūmų vėliava’, *hotṛavid* ‘Aukojimų žinovas’, *hiraṇyadanta* ‘Auksadantis’, *hriśmaśru* ‘Auksabarzdis’, *śociṣkeśa* ‘Šviesiaplaukis’, *sujihva* ‘Puikialiežuvis’ ir kt.²⁶ Šie epitetai ir perifrāzės, naudojami netiesiogiai žymėti Agniui, kartais himne derinami su jo tikriniu vardu, bet dažniausiai vartojami vietoj jo, ir tada atitinkamą posmą reikia teisingai suprasti bei paaiškinti. Tokie netiesioginiai apibūdinimai – taip pat arba beveik taip pat gausūs ir neretai taip pat neapibrėžti, nes iš esmės gali žymėti skirtingus personažus, – taikomi visiems pagrindiniams „Rigvedos” dievams ir visumoje sudaro vieną iš akivaizdžių slaptosios kalbos sluoksnių.²⁷

[...]

„Rigvedos” slaptoji kalba, kaip ir bet kokia kalba, turi savo fonetiką, leksiką, morfologiją bei sintaksę. Toliau mes paliesime tik jos leksiką, kuriai nepalyginti labiau nei paprastoje kalboje būdinga polisemija, dviguba žodžių referencija (buitinė ir ritualinė, reali ir mitinė), metaforiška arba, tiksliau, simbolinė jų reikšmė.²⁸ Nuodugnai čia teapžvelgsime keletą simbolių, betgi perteikiančių kertines „Rigvedos” sąvokas: „kalba”, „himnas”, „poetas”, simbolių, kurie nors ir pastebėti kaip tokie mokslinėje literatūroje, betgi ištirti nepakankamai. Šitoks tyrimas padės išsamiau pailiustruoti slaptosios kalbos užgimimo bei veikimo mechanizmus.

„Rigvedos” frazeologijoje „slaptojo vardo” sąvoka neretai, kaip matėme, papildoma mįslingu iš pirmo žvilgsnio patikslinimu: „karvių slaptasis vardas” – arba panašiomis pagal prasmę ištaromis. Agnis, pats turintis slaptąjį vardą, „juo saugo karvių slaptąjį vardą (*guhyaṁ nāma gonām*)” (V.3.3); Soma „veržiasi paskui paslėptąjį karvės žodį [arba pėdsaką] (*gor apīcyam padam*)” (IX.71.5); Varuna žino „paslėptus, slaptus karvių vardus (*usrānām apīcyā... nāmāni guhyā*)” ir, būdamas poetas (*kavi*), „ištobulina daugelį poetinių kūrinių (*kāvya*)” (VIII.41.5); Ušanas, „įkvėptas rišis... įgudęs, išmintingas, poetinio talento (*kāvyaena*) dėka pažino... slaptąjį, paslėptąjį karvės vardą (*nihitam... apīcyam guhyaṁ nāma gonām*)” (IX.87.3); poetai „jaunąją telyčią (*yośām... vatsam*) įdeda burnon slapta mintimi bei liežuviu (*apīcyena manasota jihvayā*)”, ir tada ši „daina visad laimi” (X.53.11); Agnis, „žinantis slaptąjį [žodį] kaip karvės žodį [arba pėdsaką] (*padam na gor apagūḍham*), pranešė jį man, galingąjį, [ir] malda” (IV.5.3); ir toliau tame pačiame himne: „Apie slapta sudėtą (*guhā hitam*) kalbama pašnibždomis. Atskleidus... karvių [paslaptį], [tapo aišku, kad] jis [Agnis] sergsti nuostabią pasaulio viršūnę, paukščio pėdsaką [paslapties perifrāzė. – P. G.]” (IV.5.8).

Visuose minėtuose ir daugelyje kitų panašių pavyzdžių formulė „karvės slaptas vardas (arba pėdsakas)” vienaip ar kitaip susijusi su šventąja kalba, todėl „Rigvedos” komentatoriai visiškai teisėtai mano, jog dažnai sąvoka „karvė” (*go, usrā*,²⁹ *dhenū, aghnyā* ir kt.) yra tapati sakraliniam žodžiui bei himnui.³⁰ Tiesą sakant, pati „Rigveda” atskleidžia šį sąvokų ryšį, teigdama: „Didis žodis gimė karvės pėdsake (*mahad vijajñe akṣaram pade goḥ*)” (III.55.1). Juoba kad *akṣara* – ‘žodis’, ‘skiemuo’ (pažodžiui ‘nenykstamas, nekintamas’) savo fonetiniu variantu *akṣarā* reiškia ir ‘žodis’, ‘skiemuo’, ir ‘karvė’, o *pada* – ‘koja’, ‘pėda’, ‘pėdsakas’, ‘ženklas’ ilgainiui įgavo reikšmę ‘žodis’ ar ‘posmas’.³¹ Iš čia posakio „karvės žodis / pėdsakas” (*padam goḥ*) dviprasmybė posmuose IX.71.5 bei IV.5.3, taip pat posme I.163.7, kuriame taip kreipiamasi į Aukojamąjį žirgą: „Čia tavo veidą pamačiau aukščiausią, kurs karvės pėdoj [arba žodyje] (*pade goḥ*) atsi-

gerti skuba”.³² Iš čia galimybė dvejomis aiškinti žodį *pada-* posmuose: „Mūsų senoliai Angirasai, žinodami pėdsakus (arba žodžius – *padajñāḥ*), giedodami himnus, atrado karves” (I.62.2) bei „Pasakė man, išmintingam, Varuna: ‘Trejos septynerios yra karvės vardų. / Žinantys [vardo] pėdsaką (arba žodį – *vidvān padasya*) tetaria jį slapčia’ ” (VII.87.4).

Reikia pabrėžti, jog dėl vedų leksikai būdingos poli-semijos žodis „karvė” (arba „karvės”), priklausomai nuo konteksto, gali žymėti ir žvaigždynus, ir ryto žaras, ir žemę, ir audros debesis,³³ ir vandenį (AV IV.15.1), ir Indrą (RV VIII.1.10; VII.18.14), ir deives Aušrą bei Naktį (RV II.3.6). Bet karvės ir kalbos, karvės ir himno tapatybė „Rigvedoje”, ko gero, yra pati reguliariausia bei realizuojama kuo įvairiausiomis priemonėmis.³⁴

Gausūs ir tiesioginio tapatinimo atvejai: „Deivę Kalbą (*devīm vācam*) pagimdė dievai... Ši mielabalsė, tvirtybė ir jėgą duodanti melžiama karvė kalbą (*dhenur vāc*) teateis pas mus išgirta” (RV VIII.100.11); „Siunchiu jums, dievai, [mūsų] gėrio dėlei aukojimo maldą (*dhiyaṁ yajñiyām*), dievišką, šventą, deramą auką. / Te ji, didžioji karvė (*mahī gauḥ*), tūkstančiačiurkšlė, milžta mums tarsi ganykloje” (X.101.9), plg.: „O Indra ir Varuna! Tapkite abu meilūžiais šios maldos (*dhiyaḥ*), lyg du buliai karvės (*dhenoh*). / Temilžta ji jums tarsi ganyklon išėjusi didžioji karvė, tūkstančiačiurkšlė” (IV.41.5); „Mane, surandančią žodžius, išjudinančią [juos], [visur] esančią visų maldų dėka, dieviškąją karvę (*devīm... gām*), iš dievų atėjusią, pasisavino mirtingas mažaprotis” (VIII.101.16); „Gebantis skirti rado mano maldą (*manīṣām*) – melžiamą karvę (*dhenum*), besiganančią be piemens” (III.57.1); „Pritvinkusią [pieno] tarsi kumelė karvę tešmeningą (*dhenum ūdhani*)³⁵ – maldą (*dhiyam*) papuoškite [Marutai] dainiui dovanomis” (II.34.6); „Džiūgauk, Indra, čia garsiai apdainuotas visais himnais (*dhībhiḥ*) – pieningomis karvėmis (*dhenābhiḥ*)!” (X.104.3); „Žmonių malda (*dhīḥ... mānuṣā*) – melžiama karvė (*duhānā dhenuḥ*) pritvinko mums [pieno]” (II.2.9) ir pan.

Savo ruožtu „Rigvedos” dainius giesmių semiasi „iš himnų tešmens (*ūdhaḥ dhiyām*)” (V.44.13), o varžybos himnais vadinamos „karvių varžybomis”: „Čiurkškite nuostabų gyrių – karvių varžybas (*gavyam ājīm*)” (IV.58.10). Blogai ištartas ar blogai suprastas himnas vadinamas „karve, neduodančia pieno”: „Toks gyvena melu – karve, neduodančia pieno (*adhenvā*), girdėdamas bevaisę ir bežiedę kalbą (*vācam... aphaḥ apuṣpām*)” (X.71.5).³⁶ Ir pats karvės pienas, pagal principą *pars pro toto*, tampa sakralinės kalbos, maldos žodžių sinonimu. Kai „Kalba (*vāc*), dievų valdovė, tardama neaiškius [žodžius], saldžiabalsė, nusileido žemėn, ji išmelžė jiems keturiomis čiurkšlėmis jėgą ir pieną (*payāriṣi*)” (VIII.100.10). Poetas kreipiasi į gražbylostės deivę Sarasvatę prašydamas neatimti iš jo pie-

no (*payasā*) (VI.61.14);³⁷ apdainuodamas giesmėmis (*sūktaiḥ*) Ašvinus, prašo karvę kalbą apdovanoti jį savo pienu (*payobhiḥ*) (VII.68.9); semia iš himnų tešmens, nes karvė duoda jam „pilną gyvybinės jėgos pieną (*rasavat... payaḥ*)” (V.44.13).³⁸ Himnas prilyginamas karvei, duodančiai tūkstantį pieno čiurkšlių (*sahasradhārā payasā mahī gauḥ*) (X.101.9). Kreipdamasis į Somą bei Pušaną, dainius sako, jog šie dievai pagimdė „gatavą pieną žaliose [neapdirbtose, neapdorotose] karvėse (*pakvam āmāsv antaḥ... usriyāsu*)”, o šitės dar keletąsyk pasitaikančios „Rigvedoje” mįslės prasmė atskleidžiama kiek vėliau, poetui prašant Somos bei Pušano padėti jam ir atgaivinti tuo pienu jo himną (II.40.2, 5–6).³⁹ Pastaruoju atveju tenka kalbėti jau ne apie tiesioginę, bet apie slaptą tapatybę, kurią suvokti įmanoma tik keleto posmų ar viso himno kontekste, o kartais – tik atsižvelgiant į žodžių vartojimo ypatumus „Rigvedoje” apskritai.

Antai VI mandalos 48-ame himne pasakyta: „Draugai, gausią pieno karvę (*sabardughām dhenum*) atginkite naująja kalba. Išleiskite ją, negendančią” (VI.48.11). Tai, kad čia turima omeny būtent sakralinė kalba, liudija ir ištara „naująja kalba (*navyasā vacaḥ*)”, žyminti „Rigvedoje” naują, nauju stiliumi sudėtą himną, ir tolesni posmai, skyrium, tryliktasis: „Tą melžiamą karvę, kuri davėsi melžiama Bharavadžos, gėrybes teikiančią, visus maitinančią...” (VI.48.13). Bharavadža – tai legendinis senovės rišis, dainių giminės protėvis, kuriam priskiriama dalis „Rigvedos” himnų, todėl aišku, jog šio himno 11–13-o posmų „melžiama karvė” – ne kas kita kaip šventoji kalba.

Savo ruožtu, kai I mandalos 152-ame himne sakoma: „Melžiamos karvės (*dhenavaḥ*), maloningos Mamatėjai, iš to pat tešmens pagirdė švento žodžio mėgėją (*brahmapriyam*)” (I.152.6), aišku, jog „melžiamos karvės” čia – himnai, kurių pieną vartojo Mamatėja, šlovingas šio ir eilės kitų „Rigvedos” himnų autorius. [...]

Savoką „karvė” interpretuoti kaip šventosios kalbos simbolį kartais leidžia ir platesnis kontekstas, ne tik vienas ar keli himno posmai. Viena iš „Rigvedos” I mandalos 164-ojo himno mįslių byloja: „Žemiau tolimosios [erdvės], toliau už šią žemąją pakilo karvė, nešdama koja veršiuką. / Kur pasisuks ji, kurion pusėn duosis? Tėliuosius kur, nebūdama bandoj?” (I.164.17). K. Geldneris ir T. Jellizarenkova, komentuodami šį posmą, laikosi nuomonės, jog karvė čia žymi aušrą Ušasę, savo spindulio koja nešančią veršiuką saulę.⁴⁰ Tačiau „Atharvavedoje”, kur irgi pasikartoja tas pats posmas (AV XIII.1.41), iškart po jo sakoma: „Tapusi vienakoje, dvikoje, keturkoje, devynkoje / ji [karvė] – iš tūkstančio sudėta (*sahasrākṣarā*) gija [visa ko] gyvo, iš jos liejas aukštyn vandenynas” (AV XI-II.1.42). Pastarasis posmas mus vėlgi gąžina prie I mandalos 164-ojo himno keturiasdešimt pirmojo posmo: „Kar-

vė užmūkė, sukėlusi srautus, tapusi vienaikoje, dvikoje, / aštuonkoje, devynkoje, iš tūkstančio sudėta aukščiausiam danguje” (RV I.164.41). T. Jelizarenkova, aiškindama šį posmą, irgi leidžia, jog karvė čia gali simbolizuoti dievų kalbą,⁴¹ juoba kad žodžiuose „vienakojė” (*ekapadī*), „dvikojė” (*dvipadī*) ir t. t. vartojama šaknis *pad-* kartu žymi ir ‘koją’, ir ‘posmą’, o „iš tūkstančio sudėta” (*sahasrākṣarā*) tiesiog mena kalbos ypatybę. Netiesiogiai tai patvirtina dar vienas „Atharvavedos” XIII knygos 1-ojo himno posmas, iš kurio darosi aišku, jog ankstesniuose posmuose, tarp jų ir cituotame keturiasdešimt pirmajame, sutampančiame su RV I.164.17, kuriuo pradėjome, kalbama būtent apie šventąjį žodį, malda: „Aukštai danguje nemirtingasis [dievas] maloniai priima mano žodį (*vacas*). / Aukos, išskaistintos šventuoju himnu (*brahmapūta*), neša tave aukštyn” (AV XIII.1.43).

Teigdami, jog „Rigvedos” I mandalos 164-o himno septynioliktajame (kaip ir keturiasdešimt pirmajame) posme „karvė” simbolizuoja „kalbą”, mes nieku gyvu neneigiam, jog šis simbolis slepia ir kitas reikšmes: karvė – aušra, karvė – debesis, kaip kad kitais atvejais: karvė – žvaigždės, karvė – auka ir pan. Daugiareikšmiškumas, vieno simbolio kelių interpretacijų galimybė – neatskirama „Rigvedos” „slaptosios kalbos” savybė, apskritai būdinga sakralinei poezijai,⁴² ir tik kontekstas pašnibžda, kuri gi iš interpretacijų pati aktualiausia.

[...]

„Papuošalo” (*alanikāra*) vertė sanskrito poetikoje buvo siejama su jo sugestyvumu, sugebėjimu viename įvaizdyje sujungti keletą prasmų. Tai ir buvo priežastimi atsirasti *dhvani* teorijai (pažodžiui ‘atbalsis’, ‘aidas’), teorijai apie slaptąją prasmę, sudarančią poezijos „sielą”. Ši teorija akivaizdžiai tęsia vedų himnų slaptosios, paslėptosios kalbos sampratą. „Rigvedos” kūrėjų požiūriu, papuoštas himnas – tai ne tik paprasčiausiai gražiai sudėtas himnas, bet gražiai sudėtas pirmiausia dėl to, kad jis daugiaprasmiškas, slepia savyje antrą, o kai kada ir trečią, ir ketvirtą prasmę. „Išmintingieji poetai, – sakoma „Rigvedoje”, – išvalo kalbą koštuvu, paliejančiu tūkstantį srautų (*sahasradhāre vīrate pavitra ā vācam punanti kavayo manīṣṇaḥ*)” (IX.73.7, plg. X.101.9: „didžioji karvė [kalbà], duodanti tūkstantį čiurkšlių pieno”). O tūkstantis kalbos srautų (*sahasradhāra*) byloja, matyt, ne tik apie jos įvairovę, bet ir ją esant daugiareikšmę, „tūkstančialytę” (*sahasradhā, sahasrabharṇas*). „Tu, Soma, – pasakyta viename iš himnų, – išvalytas įkvepi menišką, tūkstančialytę kalbą (*tvamī soma vipāścītam punāno vācam iṣyasi... sahasrabharṇasam*)” (IX.64.25). O kitas himnas skelbia: „Penkiolika himnų tūkstančialyčių (*sahasradhā*): kaip žemė ir dangus – tokie jie. / Tūkstantis didžiųjų [himnų] tūkstančialyčiai (*sahasradhā*): kaip kad šventasis žodis visa apimantis

(*brahma viṣṭhitam*) – tokia tat kalba” (X.114.8). Ir jau kitame posme susieja šį himnų „tūkstančialytiškumą” su sunkumais juos aiškinant: „Kas, išmintingasai, pažino darbą su himnais?⁴³ Kas pažino maloningąją kalbą (*kaś chandāsārī yogam ā veda dhīraḥ ko dhiṣṇyām prati vācam papāda*)?” (X.114.9).

Tūkstančialytė kalba savo ruožtu paklūsta tik poetams, įvaldžiusiems tūkstantį slaptų gudrybių (*sahasrañīthāḥ kavayaḥ*)” (X.154.5; III.60.7). Sakralinės kalbos kūrėjai padarė „žodį visažiniu, bet ne visiems prieinamu (*viśvavidarī vācam aviśvaminvām*)” (I.164.10; plg. II.40.3). Tuo tarpu visiems prieinama (*pratīya*) kalba kartu apibūdinama kaip „bejėgė” (*anira*, pažodžiui ‘besyvė’), „lėkšta, niekinga (*phalgu*)”, „luoša, apgailėtina (*kṛdhu*)”, o ją vartojantys dainiai yra „beginkliai (*anāyudhāsah*)”⁴⁴ ir „pasmerti užmarščiai (*āsatā sacantām*)” (IV.5.14).

Sanskrito poetikos mokymas apie *dhvani* rėmėsi tuo, kad už lengvai suvokiamos, pažodinės posmo prasmės slypi slapta, neišreikšta. „Rigvedos” slaptoji kalba irgi slėpė savyje keletą prasmų, iš kurių kiekviena galėjo aktualizuotis pagal atitinkamą sakralinį kontekstą. Tokia kalba buvo prieinama tik pašvęstiesiems ir dievams, užtat ji ir „dievų kalba”. Indra ateina į aukojimą ne paprasčiausiai todėl, kad adeptų yra šaukiamas, o todėl, kad jie šaukia jį slaptąja himnų kalba: „Jei tik Indra išgirs iš čia sklindančią šitą mūsų dvigubą kalbą (*ubhayam... vacaḥ*) tai, dosnysis, galingasis, susijungęs su himnu, tikrai ateis gerti somos” (VIII.61.1).

Ir kaip kad *dhvani* indų teoretikams sudaro poezijos „sielą”, taip ir slaptoji kalba, laiduojanti himno veiksmingumą, suteikia jam grožio, „išpusto” jį: „Kas sugeba palaikyti žmones, kas žino paslėptus, slaptuosius karvių vardus, / tasai, poetas, daugel kūrinių kaip pats dangus gražiai išpusto (*yo dhartā bhuvanānām ya usrāṇām apīcyā veda nāmāni guhyā / sa kaviḥ kāvyā puru rūpaṁ dyaur iva puṣyati*)” (VIII.41.5).⁴⁵

Versta iš: Грунцер П. А. Тайный язык «Ригведы». – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1998. – P. 5–12, 19–22, 24–25, 61–62.

Iš rusų kalbos vertė **Dainius RAZAUSKAS**

NUORODOS:

1. Güntert H. Von der Sprache der Götter und Geister. – Halle (Saale), 1921.
2. {Lietuviškas vertimas iš sanskrito Audriaus Beinoriaus, cit. iš: Estetikos istorija: Antologija. – T. I: Senovės Rytai, Antika. – Vilnius: Pradai, 1999. – P.177–178. Tik sanskrito *aśva-* galima būtų versti giminiškais lietuvių žodžiais *aśva* ‘kumelė’, *aśvienis* ‘darbinis arklys’ arba tiesiog *aśvis* ‘arklys’ (LKŽ I 349–350). – Čia ir toliau pastabos riestiniuose skliaustuose vertėjo.}
3. Pabrėšime, tarp kitko, jog „Śatapatha brahmanoje” esama ne

- tik pavyzdžio, liudijančio sinonimų paskirstymą atitinkamai po dievų ir žmonių kalbas, bet ir tiesioginio šių kalbų paminėjimo. Paaiškinant, kodėl aštrūs yra abu aukojamosios lopetėlės (*abhi*) kraštai, čia sakoma, jog „taip pat abipus aštrus yra mūsų liežuvio galiukas, nes naudojamas jis ir dievų, ir žmonių kalbai“ (Štp.Br. VI.3.34).
4. {Deja, dėl skirtingos sanskrito žodžio *loka*- interpretacijos ir apskritai perdėm abejotino vertimo esamu lietuvišku „Bhagavadgytos“ leidimu šiuo atveju pasinaudoti neįmanoma (plg. Senovės Rytų poezija. – Vilnius: Vaga, 1991. – P. 452; Bhagavadgyta / Alfonso Bukonto vertimas. – Vilnius: Vaga, 1999). Todėl, atsižvelgiant į originalą (žr. The Bhagavadgītā / With an Introductory Essay, Sanskrit text, English Translation and Notes by S. Radhakrishnan. – London, 1956. – P. 332), sekta autoriaus cituojamu rusiškuoju vertimu.)
5. Елизаренкова Т. Я. Язык и стиль ведийских риги. – Москва, 1993. – P. 79–80.
6. Ten pat. – P. 73–80.
7. Ригведа. Мандалы I–IV / Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. – Москва, 1989. – P. 661.
8. „Liežuvis“ (*jihvā*) šiuo atveju – tai ne kalbos organas, o pati kalba. Plg. „Rigvedoje“: „Liežuvis (*jihvā*) – kalbos vadasi“ (X.137.7); „Jus (Mitrą ir Varuną) išmintingasis kviečia liežuviu (*jihvayā*)“ (VI.67.8); „Tavo liežuvis (*jihvā*), Agni, saldus, išminties pilnas... girdėti (*ucyate*) tarp dievų“ (III.57.5); „Slaptąjį liežuvį (*jihvām... guhyām*) aukojimų“ (X.53.3) ir pan.
- {Daugelyje kalbų liežuvį žymintis žodis kartu reiškia ir kalbą, kaip antai rusų *язык*, lotynų *lingua*, graikų *glōssa* bei kt., savo ruožtu lietuvių *liežuvis* reiškia ne tik '1. ragavimo organas, taip pat kalbos padargas', bet ir '4. iškalba, sugebėjimas gerai šnekėti', ir tiesiog '6. kalba' (LKŽ VII 458). „Rigvedos“ pavyzdžiuose matyti ne tik liežuvio kaip „kalbos padargo“ sąsaja su kalba, bet ir liežuvio kaip „ragavimo organo“, nes aukotojo liejama skysto riebaus maisto auka (tirpdyti taukai, lydytas sviestas, medus, pienas bei pan.) savo ruožtu simboliškai prilygsta besiliejančiai dainiaus kalbai, giesmei.}
9. Aukojamasis lajus (*ghṛta*) sakralinei kalbai prilyginamas ir toliau tame pačiame IV mandalos 58-jame himne: „Kartu liejasi tarsi upės [kalbos] srautai, viduje išvalyti širdimi ir protu; / lekia šios lajaus bangos lyg stirnos, sprunkančios nuo strėlės“ (IV.58.6).
- {Plg. lietuvių veiksmazodžio *liėti* taikymą tiek liejamajai aukai, tiek kalbai, dainai, pvz.: „[...] kokias kalbas žmonės paliejo“; „Lietuvių tauta iš savo lūpų paliejo dainų“; „Rodos, kad tokia kalba liete pasiliejo[...]“; „Ir vėlei dainos sidabrinės tau iš krūtinės pasilies“ bei pan. (LKŽ VII 442). Atitinkama simbolinė tapatybė žinoma ir senovės graikų, ir kitose tradicijose.}
10. Bowra C. M. Primitive Song. – Cleveland, New York, 1962. – P. 57–61; Finnegan R. Oral Poetry: Its Nature, Significance and Social Context. – London, 1977. – P. 109–116; Путилов Б. Н. Миф–обряд–песня Новой Гвинеи. – Москва, 1980. – P. 143–148; Мелетинский Е. М., Неклюдов С. Ю., Новик Е. С. Статус слова и понятие жанра в фольклоре // Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания. – Москва, 1994. – P. 42–44 ir kt.
11. The Zend-Avesta, Part III / Translated by L. H. Mills // The Sacred Books of the East. – Vol. XXXI. – Oxford, 1887. – P. 154.
12. Младшая Эдда / Издание подготовили О. А. Смирницкая, М. И. Стеблин-Каменский. – Ленинград, 1970. – P. 101, 106.
13. Watkins C. Language of Gods and Language of Men: Remarks on some Indo-European metalinguistic traditions // Myth and Law among the Indo-Europeans: Studies in Indo-European comparative mythology. – Berkeley, Los Angeles, London, 1970. – P. 12–15.
14. Калыгин В. П. Язык древнейшей ирландской поэзии. – Москва, 1986. – P. 56–58.
15. {Lietuvišką A. Beinoriaus vertimą iš sanskrito žr.: Estetikos istorija. – P. 184.}
16. {Lietuvišką A. Beinoriaus vertimą iš sanskrito žr.: Liaudies kultūra. – 1998, Nr. 5, p. 56.}
17. Renou L. Les puvoirs de la parole dans le R̥gveda // Renou L. Études védiques et pāṇinées. – T. I. – Paris, 1955. – P. 12.
18. Apie formulės „slaptieji karvių vardai“ reikšmę žr. toliau.
19. Himno sukūrimą apskaityti amatų terminais ir, skyrium, kaip audimą būdinga ne tik „Rigvedai“, bet visai indoeuropiečių tradicijai. Tarp daugelio žinomų pavyzdžių – ir rusų *плету словеса*, pažodžiui 'pinti žodžius'.
- {Plg. lietuvių *liežuvį pinti* 'kalbėti', tiesiog *pinti* reikšme '9. prasimanant, suktai, painiai kalbėti, pasakoti', taip pat *regzti* reikšme '3. kalbėti; sakyti, pasakoti' (LKŽ IX 1054–1055, XI 373) bei pan. Ypač įsidėmėtini yra tokie archajiški lietuvių poetinė tradicija menantys žodžiai kaip *1 auda* 'audimas, audeklas' ir *2 auda* 'giesmė', taip pat, ko gero, *audoti* 'dainuoti' (LKŽ I 456, 458), ką tik pavartotas „Rigvedos“ ištraukos vertime. Tos pat indoeuropiečių tradicijos palaikas ir lotynų *textum, textus*, t. y. tekstas, pažodžiui – 'audinys'.}
20. {Abiejų šio himno posmų lietuviškas vertimas iš vedų kalbos Vyčio Vidūno, žr.: Estetikos istorija. – P. 158 ir 157.}
- {Plg. Jėzaus žodžius iš Morkaus Evangelijos, kuriais jis kreipėsi į savo mokinius, išsakes palyginimą apie sėją: „Jums atiduota Dievo karalystės paslaptis, o pašaliniamis viskas sakoma palyginimais, kad jie regėti regėtų, bet nematytų, girdėti girdėtų, bet nesuprastų [...]“ (Mk 4.11–12).
21. Daugybė Višnaus vardų ir vėliau lieka svarbus jo kulto bruožas. „Bhagavadgytoje“ Višnus vardina Krišnai keliasdešimt savo slaptų vardų (BhG X.19–40), o „Mahabharatos“ XIII knygoje yra himnas tūkstančiui Višnaus vardų (MBh XIII.149).
22. Kita vertus, upanišadose pats vardas *Indra*, neturintis aiškios etimologijos, suprantamas kaip slaptas, o jo populiarumas aiškina kaip tik dievų pomėgiu tam, kas nesuprantama: „Jį, kuris yra *Indha* [pažodžiui 'Liepsnojantis'], slapta vadina *Indra*; dievai juk mėgsta tai, kas nesuprantama (*parokṣapriyāḥ*), ir priešiški tam, kas suprantama (*pratyakṣadvīṣāḥ*)“ (Bṛhadāraṇyaka up. IV.2.2). Plg. „Aitarėja upanišadoje“ (I.3.14): „Ir jį, Idantrą, slapta vadina Indra, nes dievai mėgsta slėpinius“ {lietuviškas vertimas iš sanskrito A. Beinoriaus, žr.: Estetikos istorija. – P. 175.}
23. Plg. aukojamąjį žirgą viename ir tame pačiame himne vadinant Jama, Aditja, Trita ir „kažin kokių slaptu įžadu (*guhyena vrate-na*) esant susijusį su Soma“ (I.163.3). {Esamo lietuviško šio posmo vertimo nesilaikyta, nes jis ne visai tikslus, plg. Senovės Rytų poezija. – P. 374.}
24. Winternitz M. A History of Indian Literature. – Vol. I, Pt. 1. – Calcutta, 1959. – P. 87–88.
25. {Būtent *viešpatis* – kaip sudurtinis iš *viešē* '1. gyvenvietė apie piliakalnį' arba '2. gyvenvietės apie piliakalnį bendruomenė' (LKŽ XIX 270) ir *patis, pats* senąja reikšme 'viešpats, ponas, valdovas'. Šis lietuvių kalbos archaizmas ir pirmine reikšme, ir abiejų savo dėmenų etimologija sutampa su vėdiškuoju *višpati-*, su vienaskaitos vardininko galūne – *višpatis*.}
26. Žr. Gonda J. Epithets in the R̥gveda. – Gravenage, 1959. – P. 79–96.
27. Dievo vardo pakeitimas dėl tabu kartais lemia ištiso „Rigvedos“ himno pobūdį. Taip kiekvienas VIII mandalos 29-o himno, skirto „Visiems dievams“, posmas adresuotas kokiam nors vienai dievybei, kuri kaskart ne vardu pavadinama, bet pažymima netiesioginiu požymiu arba apibūdinimu. Žr. Rigveda.

- Мандалы V–VIII / Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. – Москва, 1995. – P. 340–341, 690.
28. Žr. *Елизаренкова Т. Я.* Язык и стиль ведийских риши. – P. 88–107.
29. {Vedų *usrā* visų pirma reiškia aušrą ir yra lietuviškojo *aušrā* etimologinis atitikmuo, savo ruožtu lietuvių tautosakoje tekanti saulė prilyginama blyaušančiai karvei, plg. mišlė: „Balta karvė subliovė, visas tvoras išgriovė” (aušra) ir pan.}
30. *Renou L.* Min. veik. – P. 9–11; *Gonda J.* The Vision of Vedic Poets. – The Hague, 1963. – P. 126; *Schmid W. P.* Die Kuh auf der Weide // Indogermanische Forschungen. – Bd. 64, Hf. 1. – Berlin, 1959. – P. 1–12; taip pat žr. K. Geldnerio bei T. Jelizarenkovos pastabas „Rigvedos” vertimams.
31. *Renou L.* Min. veik. – P. 10.
Plg.: „Per aukojimą jie praėjo kalbos pėdom (*vācaḥ padāvīyam*)” (RV X.71.3). {Lietuviškas vertimas iš vedų kalbos V. Vidūno, žr.: Estetikos istorija. – P. 157.} Arba: „Dainiai sergsti dėsnio pėdsaką (*ṛtasya padam*), jiems pavaldūs aukščiausieji slapti vardai (*guhā nāmāni... parāṇi*)” (X.5.2), kur „dėsnio pėdsakas”, iš konteksto sprendžiant, reiškia „dėsnio žodį”, „tiesos žodį”, kurį poetai (*kavayah*) pašaukti sergėti, nes pažįsta slaptą sakralinę kalbą.
32. {Lietuviškas vertimas Kornelijaus Platelio, žr. Senovės Rytų poezija. – P. 374.}
Vargu ar čia kalbama apie apdovanojimą karvėmis ar aukojimą ant aukuro (plg. T. Elizarenkovą: Ригведа. Мандалы I–IV. – P. 644). Veikia, atsižvelgiant į įprastą posakio *padam goḥ* reikšmę, turimas galvoje šventas žodis ar himnas, kuriuo gali „pasistiprinti” Aukojamojo žirgo „aukščiausiasis pavidalas”.
33. *Елизаренкова Т. Я.* Язык и стиль ведийских риши. – P. 36.
34. Karvės ir sakralinės kalbos tapatinimo pavyzdžių gausu ir „Atharvavedoje”, brahmanose bei upanišadose: „Ta tavo dukra, Kama, kurią vadina melžiama karve (*dhenu*), poetai šaukia ją karališkąja kalba (*vācam virājām*)” (AV IX.2.5); „Iš tiesų tai Kalba, kurią dievai padarė savo melžiama karve; ir visiškai taip pat savo melžiama karve Kalbą padaro žynys” (Štp.Br. IX.1.2.17; plg. III.2.4.10–15; III.3.1.1 bei kt.); „Kalbą reikia garbinti kaip jauną telyčią... gyvybinis kvėpavimas – jos bulius, protas – veršiukas” (*Bṛhadāraṇyaka up.* V.8.1) ir kt. W. Schmidas mano, jog ir „Avestos” gatose karvė simbolizavo šventąją kalbą: „Tu, kurs sukūrei mums laimę nešančią karvę, o už ganyklą jai, ramybę teikiančiai, davei teisingą mintį (*Armaiti*)” (*Jasna* 47.3), žr. *Schmid W. P.* Min. veik. – P. 6–11. Esama pakankamai pagrindo manyti, jog tam tikro atitikimo, artumo tarp karvės ir sakralinės poezijos sąvokų būta ir senovės graikų tradicijoje. Antai viename iš mitų menų globėjas Apolonas iš Hermio, tarpininko tarp dievų ir žmonių, taip pat laikyto septynsygiškos lyros išradėju, išmainė tą lyrą į karves, kurios tad, mitologiniais matais, tapo lyg ir jos ekvivalentu (Homero „Himnai” III.413–502).
{Lietuviui skaitytojui gal bus įdomu žinoti, jog minėtas ir dar minėsimas vedų kalbos žodis *dhenú-*, verčiamas kaip ‘melžiama karvė’, turi lietuvišką etimologinį atitikmenį *dieni* ‘turėsianti, vesianti, laukianti’, pvz., A. Juškevičiaus žodyne: „Mano karvė dieni, t. y. bus vesianti, turėsianti”; arba iš Laižuvos, Mažeikių raj.: „Mano kumelė šįmet vėl bus dieni” (LKŽ II 509). Savo ruožtu vėdiškąjį *gau-*, *gav-*, *go-* ‘karvė’ etimologiškai atitinka latvių *gova* [guovs] ‘karvė’.
35. {Vedų *ūdhan-*, *ūdhar-* ‘tešmuo’ yra giminiškas su lietuvių *ūdrōti*, *ūdrōtioti* ‘būti vesiančiai, tvinkti (ppr. apie kiaules, kates)’, pvz.: (Eržvilkas, Jurbarko raj.) „Kiaulė ūdrojanti, kumelė dieni, karvė turėsianti”; (Veliuona, t. p. raj.) „Jau kiaulė ūdroja: speniai nutįsę, jau žymu, ka turės” bei pan. (LKŽ XVII 362–363).}
36. {Esamu lietuviškuoju šio posmo vertimu remtasi tik iš dalies, nes jame nebeišlikusi karvės – kalbos metafora, plg.: Estetikos istorija. – P. 158.}
37. {Ar nevertėtų pamėginti kaip tik šitaip suprasti ir „pieną atimančias raganas” lietuvių tradicijoje – kaip atimančias žodį, žadą, įkvėpimą, apskritai dvasines galias?}
38. {Kadangi vedų žodis *rasa-* ‘drėgmė, vanduo, sultys, syvai, gyvybinis skystis, gyvybinė jėga ir t. t.’ yra giminiškas lietuviškajam *rasa*, įdomu pastebėti, jog lietuvių raganos karvėms „atima pieną” kaip tik braukdamos rankšluosčiu per rasą.}
39. Sakralinės kalbos prilyginimas pienui apskritai būdingas vedų literatūrai. Plg. „Atharvavedą”: „Prigirdyta pienu mano kalba (*payasvan asmākaṁ vacaḥ*)” (AV III.24.1); „Teišvaduos tave [nuo pikto] augalai jėga, šventuoju žodžiu (*brahmaṇā*), himnais (*ḡbhiḥ*), rišių pienu (*payasā ṛṣīṇām*)” (AV X.1.12) ir pan. Ypač pažymėtinas „Čhandogja upanišados” svarstymas, pagrindžiantis vienos iš himno rūšių, „udgythos” (*udgūtha*), garbinimą slaptosiomis šį žodį sudarančių skiemenų prasmėmis: „Dangus – tai *ud*, oro erdvė – *gī*, žemė – *tha*. Saulė – tai *ud*, vėjas – *gī*, ‘Rigveda’ – *tha*. Kas, tai žinodamas, garbina udgythos skiemenis: *ud*, *gī*, *tha*, tam kalba palieja pieną, kalbos pieną” (Chāndogya up. I.3.4; plg. I.13.14). Čia „pienas” ne tik yra „kalbos” sinonimas, bet „kalbos pienas” tiesiogiai siejamas būtent su slaptąja prasme.
40. *Geldner K. F.* Der Rig-veda aus dem Sanskrit ins Deutsch übersetzt und mit einem laufenden Kommentar versehen. – Bde. I–III. Cambridge, 1951. – P. 230; Ригведа. Мандалы I–IV. – P. 647.
41. Ригведа. Мандалы I–IV. – P. 648.
42. Archajiniame folklore bei sakralinėje poezijoje greta vieno simbolio keletui reiškinių (žr. *Путлов Б. Н.* Min. veik. – P. 151) vartojami ir skirtingi simboliai vienam reiškiniui (pavyzdžiui, „saulė” – „paukštis” ir „saulė” – „ratų tekis”), į ką dėmesį atkreipė jau A. Potebnia. Jis teigė, jog „nė vienas iš šių įvaizdžių negalėjo būti atmetas; nebuvo jokio pagrindo pasakyti, esą ‘tik atrodo, kad saulė yra paukštis, o iš tikrųjų ji yra dievybės vairuojamų ratų tekis’, nes dar nebuvo skirtumo tarp įsivaizduojamo ir tikro. Teliko vienintelė išeitis: skirtingais atvejais vartoti abu įvaizdžius ir sakyti, jog dievybė, vairuojanti saulės ratus, kartais yra paukštis” (*Потевня А. А.* Из записок по теории словесности // *Потевня А. А.* Эстетика и поэтика. – Москва, 1976. – P. 437–438). Vargu tik ar mitinei sąmonei išvis buvo reikalinga tokia išeitis: kuo įvairiausias tapatybės bei jų vienalaikis persiklojimas, anaiptol nelaikytas prieštaravimu, kaip tik ir sukuria tą prasmų gausą, kuri taip būdinga sakralinių tekstų, tarp jų „Rigvedos”, slaptajai kalbai.
43. {Pažodžiui – „himnų jungą (*yogam*)” arba, norint, tiesiog „himnų jogą”, t. y. savotišką „poetinio mąstymo jogą”.}
44. Plg. himnus vadinant Kanvų, šlovingos vedų dainių rišių giminės, „gimtuoju ginklu (*jāmi āyudham*)” (RV VIII.6.3).
45. {Vedų *puṣyati*, kurį galima būtų versti ‘padaro, kad suklestėtų, suvešėtų, sužydėtų’, savo kilme bei čia turima galvoje reikšme gana tiksliai atitinka lietuvių *iš(si)pustyti* ‘iš(si)puošti, iš(si)dabinti’, pvz.: „Ištaisė tėvas dukterį, išpustė”; „Atėjo visas išsipustęs lyg ne prie darbo” ir pan., žr. LKŽ X 1092, kuo ir paremtas pastarojo žodžio pavartojimas vertime. Be to, vedų *dyau-* ‘dangus’, bet ir ‘dangaus Dievas’ (*Dyau-*), etimologiškai atitinka lietuvių *dievą*, taigi paskutinę eilutę galima būtų versti: „tasai, poetas, daugel kūrinių kaip patsai Dievas gražiai išpusto”, juoba kad Kūrėjas vedose neretai prilyginamas poetui.}